

Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches
ISSN 2667-7075 | e-ISSN 2687-3605 | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mesned>
Cilt (Vol.) 11 Sayı (Issue 1) Bahar - (Spring) 2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

(Bu Makalenin intihal içermediği benzerlik tarama programlarıyla teyit edilmiştir. / The similarity that this article does not contain plagiarism, has been confirmed by plagiarism checker programs.)

Gönderim Tarihi: 23.04.2020 | Kabul Tarihi: 26.06.2020

Ebû İshâk İbrâhîm Eттаfeyyîş ve “el-Fark Beyne’l-İbâziyye ve’l-Havâric” Adlı Eseri

-Ebu Ishak Ibrahim Eттаfeyyîş and his work titled “el-Fark Beyne’l-Ibaziyye ve’l-Havaric-

Ramazan TARİK* - Zekeriya DOĞRUSÖZLÜ**

Atıf/Citation: Tarik, Ramazan; Doğrusözlü, Zekeriya. “Ebû İshâk İbrâhîm Eттаfeyyîş ve “el-Fark Beyne’l-İbâziyye ve’l-Havâric” Adlı Eseri / Ebu Ishak Ibrahim Eттаfeyyîş and his work titled “el-Fark Beyne’l-Ibaziyye ve’l-Havaric”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches*, (Bahar 2020- 1): 369-396.

Öz:

İslam Tarihi’nin oldukça erken döneminde siyasi çekişmelerin dini sonucu olarak neşet bulmuş ilk mezhebi oluşumun Hâricîlik olduğu bilinir. Daha çok, çoğunluğa ve siyasi otoriteye karşı almış olduğu muhalif pozisyonu ile temayüz eden bu mezhep kendi bünyesinde bütünlüğü sağlayamamış, kısa süre içerisinde bölünmeler yaşayarak Acârîde, Ezârîka, Necedât, Sufriyye ve İbâziyye gibi birçok kola ayrılmıştır. Sahip olduğu sert ve dışlayıcı karakterleri ve fanatizmden ötürü bu fırkalar, İslam toplumunun nezdinde karşılık bulamamış ve dolayısıyla da varlıkları kısa sürmüştür. Ancak bunlar içerisinde, diğerlerine nazaran itikadi ve siyasi olarak mutedil olan İbâziyye, Uman ve Cezâyir gibi, Arap yarımadasının güneyinden Kuzey Afrika’ya kadar birçok bölgeye yayılarak varlığını günümüze değin idame ettirebilmiştir. Diğer taraftan bağlı bulunduğu Hâricîlik ile arasındaki aidiyet ve mensubiyet polemiklerini de günümüze kadar taşımışlardır. İbâzî âlimleri, tarihteki olumsuz imajı ve isimlendirmeden kaynaklanan menfi çağrışımlardan dolayı, İbâzîliğin Hâricîliğin bir kolu olduğu yönündeki genel kabule karşı itirazlarında elbette haklılık payları vardır. Ancak, düşünce ve zihniyet temelli farklılaşmalar olsa da, İbâzîliğin organik olarak Hâricîliğin bir kolu olduğu makalat sahibi müelliflerince müsellemdir. Yani sıra, bazı İbâdî âlimlerine göre İbâzîliğin Hâricîlikten teberri çabaları güncelliğini korumaktadır. Fırkaların veya mezheplerin ne oldukları ve ne olmadıkları üzerinden kendilerini özgün bir şekilde ifade ettiği bu tür çabalar, onların içerden tanınmasına katkıda bulunacağından, İslam Mezhepleri Tarihi’nin ilgisini hak etmektedir.

Çalışmamızda, söz konusu Hâricîlikten teberri çabalarından biri olarak değerlendirdiğimiz Ebû İshâk İbrâhîm Eттаfeyyîş’in “el-Fark Beyne’l-İbâziyye ve’l-Havâric” adlı eseri ele alınmıştır. İlk olarak, müellifin hayatı ve ilim dünyasına yaptığı katkılar hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra mezkûr risâlenin tercümesi yapılmış ve yazarın eserindeki iddiaları esas alınarak değerlendirilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, rtarik@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1912-6610.

** Araş. Gör. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, zekeriya.dogrusozlu@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5481-7302.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Hâricî, İbâzî, Ettafeyyîş, Mezhep, Fark.

Abstract:

It is known that Khâridjism was the first denomination to be found as a result of the political conflicts in the very early period of Islamic History. This sect, which was mostly against the majority and the political authority against its opposition position, could not achieve integrity within itself, and it was divided into many branches such as Azârika, Nadjâdat, Sufrites and Ibâdism in a short period of time. Because of their harsh, exclusive character and fanaticism, these people, these sects could not find a response in the eyes of the Islamic society and thus their existence was short-lived. However, among these, Ibâdism, Oman and Algeria, which was reticent and politically miserable, spread to many regions from the south of the Arabian peninsula to North Africa and has survived to the present day. On the other hand, they have carried the polemics of belonging and affiliation with Khâridjism. Due to the negative connotations arising from the naming of the Ibâdi scholars, the negative image in history and the naming, there is of course a justification in their objections to the general acceptance that Ibâdism is a branch of Khâridjism. However, even though there are variations based on thought and mentality, it is undeniable by the authors of the authors that Ibâdism is organically a branch of Khâridjism. Besides, according to some of the Ibâdi scholars, the efforts of the Ibâdism from Khâridjism are still up to date. Such efforts, in which the scribes or sects express themselves in what they are and what they are not, deserve the attention of the History of Islamic Sects, as this will contribute to their recognition.

In our study, Abu Ishaq Ibrahim Attafayyish, “el-Fark Beyne'l-İbâziyye ve'l-Havâric”, which we consider as one of the efforts to stay away from the Khâridjism, was discussed. First, information was given about the author's life and his contributions to the world of science. Later, the aforementioned epistle was translated and evaluated based on the author's claims in the work.

Key Words: History of Islamic Sects, Kharidji, Ibadi, Attafayyish, Sect, Difference.

1. GİRİŞ

1.1. Hâricîler

Kronolojik olarak tarih sahnesine çıkan ilk itikâdî-siyâsî bir mezhep olan Hâricîlik, genel anlamıyla yönetime karşı ayaklananları ve ümmetin çoğunluğundan ayrılanları ifade etmektedir.¹ Mezhep muhalifleri, istilâhî olarak bu kelimeyi, “*dinden çıkan veya meşru halifeye karşı çıkanlar*” anlamında kullanmışlardır. Bu menfi tanıma karşılık mezhep mensupları kendilerini, Kur'an'da (men ha-ra-ce) “*çıkanlar*” kelimesine atıfla, “*kâfirlerin arasında durmayarak Allah ve Resûlüne hicret etmek üzere yurtlarından çıkanlar*”² anlamında tanımlamışlardır. Bu kelimedenden farklı olarak, “*Allah yolunda savaşarak mallarını ve canlarını O'nun rızası uğruna cennet karşılığı satan*” anlamındaki “*Şurât*” kelimesi ile de tanımla-

¹ Ebû Mansûr Abdulkadir b. Tâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırâk ve Beyânu'l-Firkâ'n-Nâciyye* (Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, 1977), 74; Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal* (Beyrut, 1986), 114; Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı, 2008), 91; Ethem Ruhi Fığlalı, “Hâricîler”, *Diyanet İslam Ansiklopedi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1997), 16: 169.

² Nisâ Sûresi, 4/100.

mışlardır.³ Bunların yanı sıra, mezhepler literatürü geleneğinde Hâricîlere, tahkimi kabul etmediği için “*Muhakkime*”; tahkim olayından sonra toplandıkları yere nispetle “*Harûriyye*”; burada komutası altında toplandıkları Abdullah b. Vehb er-Râsibî’ye atfen “*Râsibiyye*” veya “*Vehbiyye*” adı da verilmiştir.⁴

Tarihsel kökeni itibariyle Hz. Osman dönemine kadar gidildiğine dair genel kanaatler olsa da⁵ makâlât müellifleri, Hâricîliğin Sıffin Savaşı ile başlayan olaylar dizisi süreci içerisinde ortaya çıktıklarında hem fikirdirler. Hz. Ali döneminden itibaren iktidarlarla sık sık karşı karşıya gelen Hariciler, bir süre sonra bütünlüğünü koruyamamış ve kısa süre içerisinde kendi içerisinde bölünerek fırkalara ayrılmışlardır. Basra ve Kûfe’de kısa bir dönem varlıklarını sürdürse de Muaviye ve daha sonra gelen Emevî halifelerinin kendilerine yönelik almış olduğu sert tedbirlerle önemli ölçüde sindirilmişlerdir. Diğer taraftan da bu süreçte Irak ve civarı, Herat, Sistân ve Kuzey Afrika gibi çevre bölgelere dağılmışlardır. Buralardaki otoriteye karşı sürekli ayaklanan Hariciler, Abbasi-lerin ilk yıllarından itibaren hızları kesilmiş ve hicri üçüncü asra gelinceye kadar, İbâziyye dışında Ezârika, Necedât, Sufriyye, Acârîde, Seâlibe gibi diğer bütün alt gruplar yok olmuşlardır.⁶

1.2. İbâziyye

Liderleri Abdullah b. İbâz’a (ö. 65/685) nispetle adını alan İbâziyye, Nehrevan Vak’ası’ndan sonra Hâricîler’den ayrılan fırkalardan biridir. Müslüman topluma karşı aşırı tutumları ve tekfirci yaklaşımlarına karşı⁷ mutedil yolu tercih ederek yollarını ayıran İbâziyye, günümüze kadar varlığını sürdürse de, tarihsel olarak farklı bölgelerde farklı özellikler arz etmiştir.⁸ Abdullah b. İbâz’dan sonra fırkanın lideri Câbir b. Zeyd (ö. 95/712) olmuştur. Fırkanın ku-

³ Bakara Sûresi, 2/207; Tevbe Sûresi, 9/111.

⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırâk*, 73-75.

⁵ Bu konuda Yıldız, Hâricîliğin tahkım olayıyla birden bire çıkmadığını kökeninin özellikle Hz. Osman’ın son döneminde yaşanan olaylarla irtibatlı olduğunu değerlendirmektedir. Bkz. Harun Yıldız, “Hâricî Düşüncesinin Gelişimi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1999): 257-258.

⁶ Fiğlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 96-98; Mehmet Kubat, *İslam Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2014), 118-125; Mehmet Kubat, “Hâricîliğin Doğuşunda Münâfıkların Rolü”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/4 (2006), 120-121.

⁷ Mehmet Kubat, “Hâricîlerin İmamet Görüşleri Bağlamında Yapılan Bazı Çağdaş Yorumların Tutarsızlığı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)* VI/27 (2013), 325.

⁸ Ethem Ruhi Fiğlalı, “İbâziyye”, *Diyanet İslam Ansiklopedi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1999), 19/256; Kubat, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 125.

rucu imamlarından olan Câbir b. Zeyd, Emeviler ile olan mesafesini korumuş ve daha çok ilimle meşgul olarak çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Câbir'den sonra Basralı İbâzîlerin başına Ebû Ubeyde Muslim b. Kerîme (ö. 145/762) geçmiştir. Ebû Ubeyde de, talebe yetiştirmiş bu talebeleri diğer bölgelere davetçi olarak göndererek bu sayede İbâzîliği, Mağrib, Yemen, Hadramut Uman ve Horasan'a kadar yaymıştır. Daha sonra başa geçen er-Rebî b. Habîb (ö. 180/796), herhangi bir siyasi ve askeri oluşumlardan kaçınarak seleflerini mutedil politikasını sürdürmüştür. Bununla birlikte onun zamanında Emevîler'in baskıcı yönetiminin etkisiyle İbâzîlik zayıflamaya başlamış ve nihayetinde Basra'daki varlıkları kısa bir süre sonra sona ermiştir.⁹

Basra'da yönetimle iyi ilişkilerin aksine diğer yerlerdeki İbâzî gruplar zaman zaman askeri oluşumlar içerisine girmişlerdir. Emevîler ile girmiş olduğu savaşlarda kısmi başarılarla elde etmişler ve Hadramut (Hadramevt), Yemen ve Hicâz'da (Mekke-Medine) kısa bir süreliğine hâkimiyet kurmuşlardır. Haccâc'ın (ö. 95/712) baskılarından kaçan bazı âlimler de Uman'a gelip, buralarda İbâzîliği yaymışlardır. Cülendâ b. Mes'ud'un (ö. 164/751)¹⁰ liderliğinde önemli bir nüfuz elde eden İbâzîler burada Emevî otoritesine karşı ayaklanma gerçekleştirirler. Cülendâ'dan sonra Hicri IV. asra kadar farklı imamların liderliğinde gücünü korumuşsalar da bir süre sonra Uman'da etkinliklerini kaybetmişlerdir. Hicri X. asırdan itibaren ise İbâzîliğe güçlü aileler ve kabileler liderlik etmiştir. Bugün, Ğâfirî ve Hina gibi Uman'ın ileri gelen kabileleri İbâzîliğin taşıyıcıları olarak bilinmektedir.¹¹

Diğer taraftan Kuzey Afrika'ya İbâzîliğin Basralı bir şeyh olan Selâme b. Saîd¹² tarafından getirildiğini bilinmektedir. İkrime el-Berberî (ö. 107/725-6) birlikte özellikle Berberiler arasında İbâzîliği yayan Selâme, bu sayede Kuzey

⁹ Fıĝlalı, “İbâziyye”, 19/257-258; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 99-100.

¹⁰ Tam adı, Cülendâ b. Mes'ud b. Ceyfer b. Cülendâ el- Ezdî olup Uman İbâziyye imamlarının önde gelenlerindedir. Uman'da İbâzî âlimlerinden Tâlibu'l-Hakk Abdullah b. Yahya'nın en yakın takipçilerinden olan Cülendâ b. Mes'ud, (ö. 134/751) Abbasiler'in Uman'daki valisine taraftarları ile birlikte isyan etmiş ve burada Abbasi otoritesine son vermiştir. Daha sonra imam olarak kabul edilen Cülendâ, Uman'da bulunan Hâricilerden Sufriyye kolunun üzerine yürüyerek onlarla savaşmış ve onları mağlup etmiştir. Hakkında detaylı bilgi için bkz: Ethem Ruhi Fıĝlalı, “Cülendâ b. Mes'ud”, *Diyanet İslam Ansiklopedi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993), 8: 107-108.

¹¹ Ethem Ruhi Fıĝlalı, *İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1983), 83-95.

¹² Kaynaklarda “Selme b. Sa'd” şeklinde isminin farklı telaffuzu da mevcuttur. Bkz. Fıĝlalı, “İbâziyye”, 19: 257.

Afrika'nın birçok bölgesinde etkili olur. Daha sonra Basra ve Uman'dan gelen İbâzî dâîlerle birlikte hızla yayılan İbâzîler, kısa bir süre içerisinde Ebû'l-Hattâb'ın (ö. 144/761)¹³ imamlığında önemli bir güç elde ederler. Hicri 144 de Mısır Valisi Muhammed b. Eş'as (ö. 67/686-87) tarafından Ebû'l-Hattâb'ın ordusu mağlup edilince, İbâzîler bir süre etkinliğini kaybetmiş ancak Abdurrahman b. Rüstem (ö. 171/787) imamlığında tekrardan toparlanmıştır. Daha sonra Abdullâh b. Rüstem, tarihe "*Rüstemiler*" olarak geçecek olan ilk İbâzî Devleti'ni kurmuştur. Tahârt merkezli bu devlet, kendisinden sonra oğlu Abdülvehhâb b. Abdurrahmân (ö. 208/823) dönemine kadar istikrarlı bir şekilde gücünü korumuş, hicri üçüncü asrında ortalarına gelindiğinde ise, siyasi çekişmelerden dolayı farklı gruplara ayrılması ile devlet gücünü kaybetmiş ve nihayetinde Fâtîmîler tarafından da varlığına son verilmiştir. Bu dönemden sonra İbâzîlik, varlığını gizlilik halinde Kuzey Afrika'da kırsal bölgelerde sürdürmek zorunda kalmıştır.¹⁴

2. ÇALIŞMANIN DETAYLARI

Çalışmamıza Hâricîlik ve İbâziyye hakkında tanıtıcı mahiyette kısa bir bilgi notu ile başlanmıştır. Daha sonra mezkûr eserin müellifi Ebû İshâk İbrâhîm Eттаfeyyîş'in hayatı ve eserlerine değinilmiştir. Risâle hakkında tanıtıcı bilgiler de verilmiş ve risâlenin tercümesi ile devam edilmiştir. Burada zikredilen farklılıklar değerlendirme başlığı altında maddeler halinde ele alınmıştır. Sonuç kısmıyla çalışma sona ermiştir.

Çalışmanın sonunda, "*Ek*" kısmında çalışmamıza konu olan eserin eski ve yeni baskılarına ait kapak resimlerine yer verilmiştir.

3. EBÛ İSHÂK İBRÂHÎM ETTAFEYYİŞ'İN HAYATI

Cezâyirli "*Eттаfeyyîş*" ailesi, bölgede önemli İbâzî ilim adamlarını yetiştirmesi ile bilinmektedir. Böyle bir konuma haiz olduğu için bu soy isim ile anılmak büyük önem arz etmektedir. Eттаfeyyîş ailesi denildiğinde daha çok ön plana çıkan "*Muhammed b. Yûsuf b. İsâ b. Sâlih el-Hafsî el-Adevî*" (ö. 1332/1914)" dir.

¹³ Tam adı Ebû'l-Hattâb Abdü'lâ b. es-Semh el-Meâfirî el-Himyerî'dir. Kendisi, Trablusgarb'ın Cebelinefûs denilen bölgesinde mevcut İbâzîler tarafından seçilen imamların ilkidir. Hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "*Ebü'l-Hattâb el-Meâfirî*", *Diyanet İslam Ansiklopedi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1994), 10: 324.

¹⁴ Fığlalı, *İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri*, 99-105.

Kendisi XX. asırda hem bölgede hem de İslam dünyasında İbâziyye mezhebini yeniden canlandırmıştır.¹⁵ Bu âlim aynı zamanda çalışmamıza konu olan Ebû İshâk İbrâhîm Ettafeyyîş'in de amcası ve hocasıdır.

Berberîce bir kelime olan “Ettafeyyîş” kelimesi kendi içerisinde heceler halinde “*tut, gel, ye*” manalarına gelmekte olup¹⁶, Ettafeyyîş'in dedeleri ve atalarının “*gel yemek ye*”, “*gel ikram edeyim*” şeklinde dostlarına ikramda ve cömertlikte bulunduğu için bu lakabın verildiği kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁷ Yine bu lakabın telaffuzu ile ilgili kaynaklarda bazı farklılıklar mevcut olup “*Atfîş, Atfiyeş, İtfeyyîş, İtfiyyeş, Tafeyyîş, Ettafeyyîş*” gibi farklı kullanımlar mevcuttur.¹⁸ Ülkemizde bu aileye mensup âlimlerle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, genellikle “*ettafeyyîş*” telaffuzu kullanılmıştır. Ancak Batı'da - örneğin Fransa- bu aileyle ilgili yapılan çalışmalarda, “*al-tfayech*” telaffuzu kullanılmaktadır.¹⁹ Biz de çalışmamızda, ülkemizdeki çalışmalardaki genel kullanım olan “*ettafeyyîş*” telaffuzunu kullanacağız.

Ebû İshâk İbrâhîm Ettafeyyîş'in hayatı hakkında birçok çalışma kaleme alınmıştır. Ancak çalışmamızda Ettafeyyîş'in ailesi tarafından kendisi adına oluşturdukları “*Cem'iyetü's-Şeyh Ebî İshâk İbrâhîm Ettafeyyîş li-Hizmeti't-Türâs*” isimli vakfın²⁰ sayfasında verilen öz geçmişinden önemli ölçüde istifade edeceğiz. Buna göre Ettafeyyîş'in hayatına kısaca değinecek olursak;

Ebû İshâk İbrâhîm Ettafeyyîş ile ilgili kaynaklarda “*İbâzî ilim adamı, edîb, İslam ümmetinin vahdeti uğrunda çalışan*” şeklinde ifadeler kullanılmaktadır.²¹

¹⁵ Sabri Hizmetli, “Ettafeyyîş”, *Diyanet İslam Ansiklopedi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1995), 11: 500.

¹⁶ Hizmetli, “Ettafeyyîş”, 500.

¹⁷ Güven Ağırkaya, “Cezayir Bölgesinde İbâzî Mezhebini Canlandıran Çok Yönlü Bir Müfessir: Muhammed B. Yusuf Ettafeyyîş”, *Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 2019/2, 59-60.

¹⁸ Hizmetli, “Ettafeyyîş,”500-501; Abdurrahman Yapar, *Mezhebî Saiklerin Kuran Tefsirindeki Rolü Ettafeyyîş Örneği*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Şanlıurfa, 2016, 41; Güven Ağırkaya, “İbâzî Tefsirlerde Hâricî İzler (Himyânu'z-Zâd Örneği)”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/11 (Aralık-2019): 574.

¹⁹ “Association Djerbienne en France” isimli STK tarafından Ebû İshâk İbrâhîm Ettafeyyîş ve çalışması hakkında bilgi verilirken kendisinden “Abou ishaq ibrahim al-tfayech” şeklinde bahsedilmektedir. Bkz: <https://www.adf.site/ar/ouvrages/431-al-farq-bayna-al-ibadhiya-wa-al-khwarij>.

²⁰ Mezkûr vakıf için bkz: <https://www.elminhaj.org/index.php>.

²¹ Âdil Nüveyhiz, *Mucemü alâmi'l-Cezâir min sadri'l-İslâm hattâ'l-asri'l-hâdir*, Müessesetü Nüveyhizi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1980, 19.

1302/1884 yılında, Cezâyir'in güneyinde bulunan Gardaya Vilayeti'ne bağlı, günümüzde Fransızca Bounoura diye geçen bölgedeki Benî Yezkan şehrinde doğmuştur. Kaynaklarda ilim ehli ve dindar bir aileye sahip olduğuna yer verilmektedir. 1898/1316 yılında Şeyh Ömer b. Ahmed ez-Zervâlî'nin yanında Kur'an-ı Kerim'i ezberlediği, daha sonra Şeyh İsmâil Zerkûn ve amcası "kutbü'l-eimme" lakaplı Şeyh Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyiş'ten ilk dini ve dil eğitimini almıştır. Daha sonra ticaret için Cezâyir'e gitse de burada Şeyh Abdülkâdir el-Mücâvî'ye talebe olmuştur. 1336/1917'de Zeytûniyye Camii'nde Şeyh Muhammed Tâhir b. Âşur ve Şeyh Muhammed en-Neclî ve Şeyh Abdülazîz Ec'ayt²² ve diğer hocalardan dersler almıştır. 1340/1920'de toplum, siyaset ve ilim dallarında çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda "Hizbü'd-Düstûri't-Tûnusî"nin kuruluşunda Abdülazîz Seâlebî ile birlikte yer almıştır. 1350/1931'de Kudüs'te düzenlenen İslam Kongresi'ne²³ katılmıştır. 1345/1925-1350/1931 yılları arasında, sömürgeciliğe karşı olan tutumu nedeniyle Fransa'nın zorlamasıyla Mısır'a göç etmek durumunda kalmış ve bu sürede burada yaşamıştır. "Minhâc" adında bir dergi çıkarmış ve İbâzîyye kültürüne ait yirmiden fazla eser neşretmiş, Arap gazetelerinde birçok yazısı yayınlanmıştır.²⁴ Eттаfeyyiş, Kâsım b. Saîd eş-Semmâhî'nin kızıyla evlenmiştir.²⁵ Şeyh Ebû'l-Yekzân b. Îsâ, Şeyh Muhammed es-Semînî, Şeyh Süleymân el-Bârûnî, Şeyh Yûsuf b. Bekîr Hamv Alî, Şeyh Reşîd Rızâ, Seyyid Kutub, Hasan el-Bennâ, Muhibbüddîn el-Hatîb en yakın dostları olarak bilinmektedir. Cezâyir'in bağımsızlığını kazandığının ertesini günü vatanını ziyaret etmiştir. 20 Şaban 1385/1965 yılında Kâhire'de vafat etmiştir.²⁶ Vakıftaki biyografisinde, cenazesinin Kâhire'deki İbâzî Kabristanı'na defnedildiği şeklinde bir bilgi mevcuttur.²⁷

Eттаfeyyiş'in ilmi çalışmalarını, telif, tahkîk, tashih, diğer dergilerde yayınlanan yazılarının yer aldığı diğer çalışmalar ve muharrir olarak bulunduğu çalışmalar olmak üzere beş farklı başlıkta ele aldık. Buna göre müellifin en önemli çalışmaları şunlardır:

²² Kaynaklarda şeyhin ismi, "الشيخ عبد العزيز اجمعيط" şeklinde geçmektedir.

²³ Adı geçen toplantı hakkında detaylı bilgi için bkz: Abdülazîz es-Seâlebî, *Halfiyâtü'l-mu'temeri'l-İslâmî bi'l-Kudüs*, (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslami, 1988).

²⁴ Bkz: <https://www.elminhaj.org/ishak.php?id=3>.

²⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "İbrâhim Eттаfeyyiş", *Diyanet İslam Ansiklopedi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2016), EK-I: 426-427.

²⁶ Yavuz, "İbrâhim Eттаfeyyiş", 426-427; <https://www.elminhaj.org/ishak.php?id=3>.

²⁷ <https://www.elminhaj.org/ishak.php?id=3>.

1- Telif Eserler:

- *Kitâbü'd-Di'âye ilâ sebîli'l-mü'minîn,*
- *Risâletü'l-fark beyne'l-İbâziyye ve'l-Havâric,*
- *Risâletü's-Savm,*
- *Risâletü'n-nakdi'l-celîl li'l-utebi'l-cemîl,*
- *Risâletü Umânî'l-İmâmiyye*

2- Tahkîk Çalışmaları:

- *Şerhü'n-Nîl li'l-kutbi Eттаfeyyîş,*
- *el-Câmiû's-Sahîh,*
- *es-Sîretü'l-Câmiati fi'l-mu'cizâti'l-lâmia,*
- *ez-Zehebü'l-hâlisi'l-münevveh bi'l-ilmî'l-kâlis,*
- *Tuhfetü'l-a'yân bi-sîreti Ehl-i Umân,*
- *Kitâbü'l-Melâhin.*

3- Tashîh Çalışmaları:

- *Kitâbü Nihâyeti'l-ereb,*
- *Kitâbü câmi' ahkâmi'l-Kur'ân,*
- *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ân.*

4- Diğer Çalışmaları: (Yazılarının yer aldığı dergi ve gazeteler)

- *Cerîdetü'l-vezîr (Tunus)*
- *Mecelletü'l-Feth ve'z-zehrâ (Mısır)*
- *Cerîdetü'l-İkdâm ve'l-ümmeti ve'l-Mağrib (Cezâyir)*

5- Muharrir:

- *el-Minhâc.*²⁸

4. RİSÂLE HAKKINDA BİLGİLER

Cezâyir ve Uman'da, Hâricîlik ve İbâziyye arasındaki farkları kaleme alan eserler neşredilmektedir. Özellikle son dönemde iki mezhebin arasındaki ilişki ve farklılığı üzerine birçok eser ve faaliyet yürütülmektedir.²⁹ Sadece araş-

²⁸ Eттаfeyyîş'in hayatı ve eserleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Yavuz, “İbrâhîm Eттаfeyyîş”, 426-427; <https://www.elminhaj.org/ishak.php?id=3>; <https://www.adf.site/ar/ouvrages/431-al-farq-bayna-al-ibadhiya-wa-al-khwarij>.

²⁹ Ali Muhammed es-Sallâbî, son dönemde Hâricîlik-İbâziyye farklılığı üzerine eser kaleme alanlardan biridir. Bu alanda sadece eser yazmakla yetinmeyip yine sosyala mecrada ve in-

tırma eserleri olarak değil aynı zamanda sosyal paylaşım sitelerinde, bölgede uluslararası alanda yayınlar yapan basın-yayın organları ve blog sitelerinde bu farklılık üzerine sayfalar açılmakta, “*Hâricîlik Gerçeği*” ve “*İbâziyye Gerçeği*” başlıklı paylaşımlar yapılmakta ve her iki mezhep arasındaki farklılıklar dile getirilmektedir.

Hâricîlik ve İbâziyye arasındaki farklılıkları dile getirmek amacıyla kaleme alınan eserlerden biri de, Ebû İshâk İbrâhîm Eттаfeyyiş tarafından kaleme alınan “*el-Fark Beyne'l-İbâziyye ve'l-Havâric*³⁰” adlı bu eserdir.³¹ Eser, Uman’da çok sayıda baskı yapmıştır. Elimizdeki nüsha ise, beşinci baskısı olup 32 sayfadan oluşmaktadır. Esere, Uman Baş Müftülüğü Kütüphanesi yöneticisi Ahmed b. Suûd es-Siyâbî tarafından bir takdim yazılmıştır. Eserde, hem es-Siyâbî’nin yazdığı takdim hem de Eттаfeyyiş tarafından kaleme alınan kısımların girişlerinde iki ayrı “*Besmele*” mevcuttur.

es-Siyâbî, yazdığı takdimde Hâricîlik ile İbâziyye arasında ilişkiye değinerek özellikle İbâziyye’nin Hâricîliğe nisbeti konusunda karmaşanın olduğunu ileri sürmüş ve iki mezhep arasında farklılığı beş başlık altında değerlendirmiştir. Ayrıca İbâziyye mensuplarının Hâricî zihniyete karşı takındığı olumsuz tavrın görmezlikten gelindiğini dile getirmiştir. Bununla birlikte Eттаfeyyiş’in bu eseri, iki grup arasındaki farkı dile getirme hususunda önemli bir boşluğu dolduracağına işaret ederek bu alanda çalışma yapanlara kolaylıklar sağlayacağını ifade etmiştir.

ternet ortamında bu konuda programlar yapmaktadır. es-Sallâbî’nin mezkur eseri için bkz: Ali Muhammed es-Sallâbî, *el-İbâziyye: Medresetün İslâmiyyetün bâidetün ani'l-havâric*, Mektebetü Hasan el-Asriyye, Beyrut, 2019.

³⁰ Ebû İshâk İbrâhîm Eттаfeyyiş, *el-Fark Beyne'l-İbâziyye ve'l-Havâric*, (Uman: Mektebetü’l-Dâmirî li’n-Neşr ve’t-Tevzî, 2014), 32 sayfa.

³¹ Eserin temini hususunda bize sağladığı katkılardan dolayı Sayın Prof. Dr. Halil İbrahim Bulut’a teşekkürlerimizi ifade etmek isteriz.

5. RİSÂLENİN TERCÜMESİ

İBÂZİYYE VE HÂRİCÎLER ARASINDAKİ FARKLAR

(الفرق بين الإباضية والخوارج)

Bismillahirrahmanirrahim

(Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla)

Hamd âlemlerin Rabbine mahsustur. Efendimiz Muhammed (sav)³²e, Âline ve Ashâbına salât ve selâm olsun.

İbâziyye'nin Hâricîlere nispeti konusunda yaygın bir keşmekeşlik alıp başını gitmektedir. İbâziyye'yi Hâricîlerden saymak kolaylıktan kaynaklanmaktadır. Hakikatte Ehl-i Hak ve'l-İstikâmet olan İbâziyye'nin Hâricîlerden sayılmasının arkasında siyasi nedenler, mezhebi taassup ve anti propaganda yatmaktadır.

Oysaki İbâziyye'nin el-Ezârika, en-Necdiyye ve Sufriyye ve diğer Hâricî gruplarla bir bağı yoktur. Bu Emevî Devleti'nin kendi iktidarlarını şer'i olarak görmeyen muhaliflerini tenfir etmek için kullandığı bir propagandadır. İbâziyye'nin selefi olan -el-Ezârika, en-Necdiyye ve Sufriyye gibi fırkalarla ilgisi olmayan- Muhakkime'yi de (Ehl-i Nehrevân) Hâricîlerden saymışlardır. Bu, kalem erbabı mezhep muarızlarının tasarladığı kurgudan ibarettir. Ayrıca Hâricîler mezhep usûlü olarak da temelden İbâziyye'den ayrılmaktadır. İbâziyye'nin Hâricîlerden farklılığı birçok durumda ortaya çıkmaktadır:

Birincisi: Meşhur komutan Mühelleb b. Ebî Sufra el-Ezdî el-Ummânî'nin Hâricîlerle savaşıması; el-Mühelleb, her ne kadar Emevî valisi olsa da -ki bu İbâziyye'nin razı olmadığı bir durumdur- aslında ailesi İbâziyye'dendir ve kendisinin İmam Cabir b. Zeyd el-Ezdî (r.a) ile yakın ilişkisi vardır.³³ el-Mühelleb, Hâricîlerle İbâziyye arasında bir ilişki olmadığını bildiğinden dolayı Hâricîlerle savaşıp onları yok etme konusunda tereddüt etmemiştir.³⁴

³² (sav) kısmı, mütercim tarafından eklenmiştir.

³³ Kaynaklarda, el-Mühelleb'in Cabir b. Zeyd'in her hangi bir ilişkisine yer vermezken, oğlunun Abdülmelik ile mektuplaştığına dair bilgi bulunmaktadır. İbâziler açısından Cabir b. Zeyd'in, önemi hakkında bkz. Orhan Ateş, “İmam Câbir b. Zeyd el-Ezdî'nin Mektupları ve İbâdiyye Açısından Önemi”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/4 (01 Haziran 2017), 1-3, 18.

³⁴ Müellifin, el-Mühelleb'i İbâzilerle ilişki içerisinde olduğuna dair tek delili, o dönemde İbâzî olduğu düşündüğü bazı Umanlıların Ezârika ile olan savaşında onun safında olma-

İkincisi: İmam Abdullah b. İbâz, Nâfi' b. Ezrak'ın savunmuş olduğu fikirlerle ve görüşlere şiddetle karşı çıkmış, dahası açık bir şekilde onun görüşlerinin batıl olduğunu ve insanların sakınması gerektiğini savunmuştur.

Üçüncüsü: Hüccet muhaddislerden, müsnedi olan Rebî' b. Habîb³⁵ el-Ferâhidî, Havâric'den teberri etmiş ve onlar hakkında şöyle demiştir:

“Sözden fiile geçinceye kadar onları kendi hallerinde bırakın, eğer uygulamaya geçmezlerse hataları onların vebali üzerinedir. Ancak sözden fiile geçerse onlar hakkında Allah'ın hükmünü uygularız.”

Dördüncüsü: İmam Cülendâ, Hâricîlerden (Sufriyye'den) olan Şeybânî ile savaşmıştır. Şöyle ki, Şeybânî Abbasi Halifesi Seffah'tan³⁶ kaçarak bir ordu ile beraber Uman'a gelmiş ve burada İmam Cülendâ ve ordusu ile karşılaşmıştır. Aralarında çıkan savaş sonucunda Şeyban ve ordusu katledilmiştir.

Beşincisi: Kahraman kumandan Hilal b. Atiyye el-Horasânî İmam Cülendâ b. Mes'ûd'un ordusunun birinci dereceden komutanı olmuştur. el-Horasânî Sufriyye Mezhebi'nden idi, sonra İbâziyye Mezhebi'ne katılmıştır. İbâzîler, ancak onun Hâricîlerin ilkelerinden vazgeçip, savunmuş oldukları görüşlerinin batıl olduğunu ilan ettikten sonra mensubiyetini kabul etmiştir. el-Horasânî sonra Uman'a dönmüş ve İmam Cülendâ b. Mes'ûd'un komutanı ve veziri olmuştur.

Burada İbâzîlerin Hâricîlere karşı takınmış olduğu çok katı tutumlar vardır ki, bunlar tarihin sayfalarında saklanmış ve olayların yığını arasında kaybolmuştur.

Ebû İshak İbrahim Eттаfeyyîş'in kaleme aldığı bu değerli çalışmasında İbâziyye'nin üstün görüşleri, ilkeleri ve Haricilikten ayrılan yönleri ele alınmıştır. Ebû İshâk, bu risaleyi Ezher âlimlerinden İbrâhîm Muhammed b. Abdalbâkî talebi üzerine yazmıştır. Müellif risaleyi, “*ed-Dîn ve İlmü'l-Hadîs*” adlı kitabındaki işlemiş olduğu “*İslami Fırkaları Bölümü*”nü “*Hâricîler Üzerine*” başlığı altında işlemiştir.

sıdır. Bu sayede Hâricîlerden gösterilmek istenen İbâzîler'in aslında savaşacak kadar onlardan beri oldukları gösterilmek istenmiştir.

³⁵ İbâziyye'nin Basra'daki imamlarından olan Rebî b. Habîb *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı müsnediyle tanınmaktadır. Bkz. Bünyamin Erul, “Rebî b. Habîb”, *Diyanet İslam Ansiklopedi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2007).

³⁶ Abbasilerin ilk halifesi Ebû'l-Abbâs, (ö. 136/754) Kûfe'de okuduğu ilk hutbede kendisini Seffah (kan dökücü) olarak takdim etmesi ile bu lakapla anılır olmuştur.

Müellif söz konusu eserinde konuya değinmeden önce şöyle der: Konuyu işlerken vakit darlığımın beni bu konuyu araştırmaktan alıkoymasından dolayı bu konuda uzman birine ulaştım. İbâziyye gruplarından birinin lideri aynı zamanda Dârû’l-Kütübî’l-Mısriyye’de görevli Ebû İshâk İbrahim Eттаfeyyîş ki onun verdiği bilgiler pekâlâ yeterli oldu. Ayrıca Muhammed Sâlimi ve Nacî Assâf, “*Ummân Târîhun Yetekellemu*”³⁷ ve Ali Yahya Muammer de “*el-İbâziyye beyne Fırakî’l-İslâmiyye*”³⁸ adlı değerli eserinde yer vermiştir.

İbâziyye ile Hâricîler arasındaki farkı önemli ölçüde ortaya koyacak olan bu çalışma, iki kapak haline getirilmek suretiyle konuyla ilgilenenlere kolaylık sağlanmıştır.

Ahmed b. Suûd es-Siyâbî³⁹

Bismillahirrahmanirrahim

(Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla)

Hâricîler, tâbiîn ve tebeu’t-tâbiîn döneminde yaşamışlardır. Liderleri Nâfi b. el-Ezrak, Necd b. Amir ve Muhammed b. es-Saffâr ve onların bağlılarıdır.

Onlara Hâricîler denmesinin sebebi, “*Onlara itaat ederseniz müşriklerden olursunuz*”⁴⁰ şeklinde ki ayeti tevil ederek Allah’ın haram kıldığı malları ve canları helal kılmak suretiyle günah işlemeleri ve büyük günah işleyenleri müşrik sayarak haktan ve ümmetten ayrılmalarıdır. Ayeti ölünen etini yemek “*onlara*

³⁷ Eserin bu kısmında, (s. 103-114) ibaresi mevcuttur.

³⁸ Eserin bu kısmında, (s. 531-541) ibaresi mevcuttur.

³⁹ Ahmed b. Suûd es-Siyâbî, Uman Sultanlığı Baş Müftülük makamına bağlı kütüphanenin yöneticisi olarak görev yapmaktadır. 1954 yılında doğmuştur. Tam künyesi, Ahmed b. Suûd b. Saîd es-Siyâbî’dir. Hâlihazırda yönetici olarak görev yaptığı kütüphanede, geçmişte kâtip, yönetici yardımcısı ve farklı birimlerde müdürlük görevlerinde bulunmuştur. Beyrut Üniversitesi Arap Dili Bölümü, Kâhire Üniversitesi Dârû’l-Ulûm’da İslam Şerîati bölümlerinden mezun olmuş olup Tunus’taki Zeytûniyye Üniversitesi İslam Şerîati alanında master eğitimini tamamlamıştır. Hakkında yapılan çalışmalarda kendisinin yayımlanmış on üç kitabı, elli üç makale ve benzeri araştırma etkinlikleri, farklı ülke ve kurumlarda üyelikleri ve birçok ilmi toplantıda bildirileri bulunmaktadır. es-Siyâbî’nin hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz: “Fazîletü’ş-Şeyh Ahmed b. Suûd es-Siyâbî”, *Fatwa Academy*, <http://www.fatwaacademy.org/viewmember.aspx?ID=3>; Semîr Abdü’ş-Şekûr, “eş-Şeyh Ahmed b. Suûd es-Siyâbî”, *Misralabad*, <http://misralabad.com/page.php?id=51495>; Muhammed Abdullah Muhammed, “eş-Şeyh Ahmed b. Suûd es-Siyâbî”, *alwasatnews*, <http://www.alwasatnews.com/news/1131276.html>.

⁴⁰ “وَأَنْ أَطَعْتُمْهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ”. (En’âm Sûresi, 6/121).

itaat edersiniz" şeklinde tevil ederek hata yapmışlardır. Oysa ayette, onlara ölü etinin helal sayılması hususunda, *"onlara itaat etmek"* kastedilmiştir. Dolayısı ile Allah'ın haram kıldığını yemek ile değil, helal kılmakla müşrik olunur. Onlar, bu şekilde yanlış tevil ettiklerinden dolayı sözü manasından çıkarıp eyleme geçerek günah işleyenin müşrik olmasına hükmetmişler. Bu sayede Müslümanların canlarını ve mallarını helal kılmışlar, kadınların, çocukların ve yaşlıların canlarına haksızca kastetmişlerdir.

İmam Hâfız, müsned sahibi el-Hücce er-Rebî b. Habîb b. Amr el-Basrî el-Ferâhîdî'ye Hâricîler'in durumu ile ilgili haber geldiğinde şöyle dediğini nakletmiştir: Onları sözden eyleme geçinceye kadar bırakın! Eğer sözleri ile günah işliyorsa onları kendi hallerine bırakın, ancak günahları sözden eyleme geçerse onlara Allah'ın hükmüyle hükmederiz.

Bidatleri ortaya çıktığında, ashabımız onlardan beri olduklarını ilan ederek meclislerinden kovmuşlardır. Bununla birlikte sözden eyleme geçtiklerinde onların küfrüne hükmetmişlerdir. Çünkü Allah'ın haram kıldığını helal kılmamanın küfür olduğu, Allah'ın kitabında belirtildiği üzere, nassa dayalı kat'î hükümdür. Onlar, ancak, cürmün ve tevhîd ehline saldırarak fitnenin yayılmasına karşılık olarak kılıçlarını çekmişler ve haddi aşmadan onların boyunlarına vurmuşlardır. Çünkü fitneleri yayılırsa büyük bir musibet olur.

Hâricîler ordularını bırakıp kaçtıklarında onlara karşı el-Mühelleb'in yanında savaşanlar Umanlılardı. (el-Müberred'in *"el-Kâmil"* adlı eserine bakınız.⁴¹)

Enevîlerin meşhur komutanı el-Mühelleb b. Ebû Sufra el-Ezdî el-Ummânî Hâricîlerle olan savaşı üstlenmişti. İnsanların onlara karşı savaşması için hadis uyduruluyordu. Bu sebeple fitne bir iken iki oldu: Müslümanların birbirleri ile savaşması ve onlarla savaşılması hususunda uydurma hadislerin yayılması. Bunlar, tahkimi inkâr eden Hâricîler'den olduğundan dolayı birçok farklı mezhep mensubu İbâziyye'yi Hâricîlerden saymak istediler.

İbâzîlere yapılan bu ithamın ve haksızlığın metodik olarak birkaç sebebi bulunmaktadır.

Birincisi: İbâziyye'den olanlarımız zalim hükümdara itaat etmeyi vacip görmez. Bilakis, Hz. Peygamber'in, *"Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer'e uyun!"* şeklindeki sahih hadiste buyurulduğu üzere râşid halifelerin yolunu takip ettikleri sürece hükümdara uymanın vacip olduğunu savunmaktadırlar. Nitekim

⁴¹ **Mütercim'in Notu:** el-Müberred'in uzun bir şekilde aktardığı Abdullah b. Zübeyr'in Horasan Valiliği'ni yaptığı esnada rivayetlere göre el-Mühelleb (ö. 82/702) 20000 kişilik gibi büyük bir ordu ile Hâricîler'in kollarından biri olan Ezârika'nın üzerine yürümüştür.

Ammar b. Yâsir hakkında, “*seni azgın bir topluluk öldürecektir*” şeklinde rivayet edilen hadisin istişhâdıyla tahkîme karşı çıkmıştır. Ayrıca te'vîlde ihtilaf edilse de bu hadis, hem tahkime razı olanlar hem muhalifleri için de ittifak edildiğinden kat'î bir nass olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte hadisi asli anlamından farklı yorumlayanlar heveslerine uygun tevil etmişlerdir.

İkincisi: İmamları olmasına rağmen Ali'ye isyan etmeleri sonrasında *Ehl-i Ehvâ'nın* Nehrevân'da ortaya çıktığı iddia ettiler. Ancak gerçek olan şu ki, Nehrevân ehlinin Ali'den ayrılmaları söz konusu olmamıştır. Şöyle ki, tahkimden yüz çevirdiklerinde Ebû'l-Hasan'ın tarafı, tahkime katılması konusunda onlara ısrar etmesi üzerine tahkime karşı çıkanlar, biatın üzerlerinden kalktığına kanaat getirdiler. Sonrasında, tahkim kararının bir neticeye bağlanmamasından dolayı, hükmünün sabit olmaması anlamına geldiğinden tahkim kararı onların Ali'ye olan biatlerini feshetmiştir. Yani tahkimi, Ali'ye biati feshetmenin sebebi olarak görmüşlerdir. Bu durumda tahkim inkâr edenler biat feshedildikten sonra, kendilerine yeni imam seçme konusunda hürdürler. Nitekim o dönemde sahabeden olan insanların en faziletliyelerinden Abdullah b. Vehb er-Râsibî el-Ezdî'yi imam seçmişlerdir. Kendisine biat ettiklerinde İmam Ali'nin kendisine, seçtikleri imama biat etmek üzere elçiler gönderildiler.

İmam Ali, biatın Kureyş'ten çıkıp el-Ezdîler'e geçtiğini anlayınca, imametinin Kureyş'in dışında birine geçmesinin önünü biran önce alabilmek için onlarla savaşmıştır. Bu da Nehrevan Vakıâsı'nın meydana gelmesinin yegâne sebebi-
dir.

Ali, Muâviye ile savaşmayı düşündüğünde, onları kendisi ile beraber onunla savaşmaya çağırmıştı. Ancak iş işten geçmişti. Çünkü Muaviye, hilafeti iki hakem olan Amr b. As ve Mûsâ el-Eş'arî'den Dummeti'l-Cendel'de almıştı. Müslümanlar da bu durumda kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalmışlardır. Abdullah b. Vehb olan biat de bu sonuç üzerine gündeme gelmiştir. Ki bu konu da tahkimi inkâr edenlerden akıl sahipleri tahkimin, Muaviye'nin Eş'as b. el-Kays'ı kullanarak Ali'nin ashabını ayartmak üzere kurmuş olduğu, bir plan olduğu konusunda uyarılmıştı.

O halde tarih tahrifçileri ve mezhep mutaassıplarının iddia ettiği gibi, Nehrevân Vakıâsı, Ali'ye olan isyandan dolayı yaşanmamıştır. Çünkü onlar biatlı iken Ali'den ayrılmamışlardır. Tahkimden dolayı biat feshedildikten sonra ondan ayrılmışlardır.

Üçüncüsü: İlk zamanlarda Hâricîler ismi kullanılmıyordu. Daha önce dediğimiz gibi bu kullanım, Ezârika'nın ortaya çıkmasından sonra tedavüle girmiştir. Ali'nin safında yer alanlardan, ne tahkimi karşı çıkanlar arasında ne

de tahkime razı olanlar arasında Hâricîler ismi kullanılıyordu. Muhtemelen ilk defa bu kelime, Muaviye meselesi ortaya çıktıktan sonra gündeme geldi. el-Ahnef b. Kays'ın (ö.67/686) Muaviye'yi ziyaret ettiği esnada da ilk defa kullanıldığı bilinmemektedir. Nehrevân'dan olan Kays'a Muaviye şöyle der: Neden insanlar tarafından en sevilenlerden birisi iken Hâricîlerden oldun? el-Ahnef ise şöyle cevap verir: Şayet, insanlar suyu ayıplasaydı, ben onu dahi içmezdim. (Yani insanlar ona (Muaviye'ye biat etmekten razı olmadı. Ebû Ali el-Kâlî'nin "*el-Emâlî*"sine bakınız.⁴²)

Anlaşıldığı üzere el-Ahnef b. Kays'ın Nehrevân'da Ali'ye karşı savaşanların içerisinde yer aldığı veya kendisine biat etmediği için Muaviye onu harici olarak niteliştir.⁴³ Nehrevân'lı olmasından dolayı Ahnef'i harici olmakla itham etse de, aslında bu vasma uygun olan Muaviye ve taraftarlarıdır. Çünkü kendisi ve taraftarları en başında, hal ve akd ehlinin kanaatiyle halife olan ve dolayısı ile bütün Müslümanların biat etmesi gerektiği Ali'ye biat etmemiş, dahası Sıffîn'de ona kılıç çekmiştir.

Dördüncüsü: İbâzîler, Ehl-i Tevhîd'den kimseye kılıç çekmemiştir. Hatta Haccac b. Yusuf es-Sekâfi ve Ziyad b. Ebîh'in zulümlerini arttırdıkları dönemde de Müslümanlara karşı savaşmamışlardır. Onlar ki bir zan üzerine dahi Müslümanlara eziyet etmişlerdir. Başlarında iki imam olan Sait b. Cübeyr'in ve İbrahim en-Nehâî'nin bulunduğu "*Tevvâbûn*"dan olanlara isyan etmek zorunda

⁴² **Mütercim'in Notu:** Müellif referans gösterdiği Ebû Ali el-Kâlî'nin "*el-Emâlî*" adlı eserde zikredilen Muaviye ve el-Ahnef b. Kays arasındaki diyalog zannımızca yanlış anlaşılımıştır. Dolayısı ile onun Hâricilerden olduğuna işaret etmek sureti ile kelimenin ilk defa söz konusu diyalog içerisinde kullanıldığına dair iddiasına da şüphe yaklaşılmalıdır. İbn Esîr'in naklettiği bir rivayette kendisinin Hâricîler ile savaşılması hususundan telkinlerine yer verilir. Bkz: Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ebû'l-Fedâ Abudullah el-Kâzî (Beyrut: Dârû'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1407), 3: 678. Ayrıca "*menâkıb*" kitaplarında hilmi ile meşhur el-Ahnef'in Muaviye ile olan diyalogunun aktarıldığı tek rivayet onun Muaviye'nin oğlu Velîd ve Yezîd'in övmesi hakkındadır. Söz konusu el-Ahnef'e atfedilen "*İnsanlar suyu ayıplasalardı onu bile içmezdim.*" şeklindeki ifadeye onun menakıplarının derlendiği bölümde yer verilmiştir. Buna göre kendisine "*Nasıl kavminin efendisi oldun?*" şeklindeki soruya o da bazı rivayetler de "*İnsanların benimle ilgili olmayan şeyleri ile ilgilenmedim*" bazılarında da "*Eğer insanlar suyu ayıplasalar onu bile içmezdim.*" şeklinde cevap vermiştir. Bkz. İsmail b. el-Kâsım Ebû'l-Âli el-Kâlî, *el-Emâlî*, thk. Muhammed b. el-Cevâd (Dârû'l-Kutubu'l-Mısriyye, 1344), 232; İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Beyrut: Dârû'l-Fikr, 1407), 8: 327.

⁴³ Tabî'nin büyüklerinden olan el-Ahnef b. Kays Sıffîn savaşında Ali'nin safında yer almış ve Muaviye döneminde de itibarının koruyarak cesareti ve hilmi ile tanınmıştır. Müellifin ifade ettiği üzere Nehrevân Vakiâsı'nda Ali'ye karşı savaştığına dair iddia onun daha sonraki hayatı ile çelişmektedir. Bkz. Ahmet Önkâl, "*el-Ahnef b. Kays*", *Diyanet İslam Ansiklopedi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1989), 2/174.

kalmışlardır.⁴⁴ Sonrasında Haccac, tefsir imamlarından biri olan Sait b. Cübeyr'i öldürmüştür. İlginçtir ki, Haccâc'ın zulümlerinden dolayı zorba imama kılıç çekmiş bu gibi âlimlere Harici denmemiş, onlara “tevvâbîn” olarak adı verilmiştir. Nihayetinde ilmin öncüleri olan bu âlimlerin üçü dışında hepsi öldürülmüştür. Akıl bu vahim durum karşısında dehşete düşer ve okuyucu selam eder geçer.

Ancak, tarihe inşaf ve bilimsel olarak bakan kişi Havâric kelimesinin İbâzîler'e verilmesini (ki onlar Hâricîlerden beridirler), onların imametini sadece Kureyş'e hasretmemesinden dolayı olduğunu anlar. Olması gereken ise, devletlerinin idaresi ve yönetimi için Müslümanların seçtiği herkesin imam olabilmesidir. Akliselim kişi, Allah'ın imameti sadece bir kabileyeye hasretmesinin bir hikmetinin olmayacağını anlar. Kibirden ve hakkın gizlenmesinden dolayı imametini sadece Kureyş'e ait olduğu savunulmuştur. Bununla birlikte, idrak sahibi olan Ensar buna razı olmamıştır. O esnada Ebû Bekîr'e şöyle demişlerdir: Bizden bir emir, sizden bir emir olsun. Ebû Bekir de onlara şöyle cevap vermiştir: Emirler bizden vezirler sizden olsun. Çünkü Araplar bu mahalleye borçludur. Burada Kureyş'in yaptığı Arapları yönetmesi gerektiğine dair aldıkları kararları meşrulaştırmaya çalışmaktan başka bir şey değildir. Yoksa siyasi ve mezhebi hevâ ehli olanların iddia ettiği gibi bir şey değildir. Farklı milletlerin yönetimi Kureyş'ten birine sırf o kabileden olmasından dolayı verilmesi düşünülebilir mi? Kesinlikle Hayır!

Beşincisi: İbâziyye, adaleti savunmuş, Kitap ve Sünnet'e uygun ameli yaymışlardır. Sahih hadislerde de nakledildiği üzere Kureyş veya Habeş olsun ya da Arap veya acemi olsun Râşid Halifelerin siyasetini takip etmişlerdir. Ömer b. Abdulazîz'in Basra'lı bir grup âlimle yapmış olduğu görüşmesinde sergilemiş olduğu tutumdan razı olmuşlardır. Bu grubun kaç kişi oldukları tam olarak bilinmese de tarihçilerin ittifak ettiği isimler şunlardır: Ca'fer b. Semmâk, Ebû'l-Hurr Ali b. el-Husayn el-Anberî, el-Hattât b. el-Kâtib, el-Habbâb b. el-Kuleyb, Ebû Sufyân b. Kanber el-Basrî ve Sâlim b. Zekvân. Ancak tarihçilerimiz, bu grubun Ömer b. Abdulaziz ile görüşmesini adetleri olduğu üzere gözleri kapalı bir şekilde, “Hâricîler ona bir grup gönderdi” şeklinde aktararak yetinmişlerdir. Ömer ile grup arasında neler konuşulduğuna değinmemiş, Ömer'in

⁴⁴ Hicri 95 yılında öldürülen Sait b. Cübeyr'in, ölümünden 30 yıl önce, Süleyman b. Surad tarafından başlatılan ve Hicri 65 yılında bastırılan Tevvâbun hareketi ile bir irtibatının olması pek mümkün görünmektedir. Bkz. İsmail Yiğit, “Tevvâbîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012), 41/49-50; Mehmet Efendioğlu, “Saîd b. Cübeyr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008), 35/552-554.

onların adaleti yayması, ülkeyi ve minberleri, yıllardır Emevîler uygulamaya koyduğu lanetleme merasimlerinden temizlemesi gibi bütün taleplerini kabul ettiğini nakletmemişlerdir.⁴⁵ Grubun biri ona şöyle demiştir: Müslümanlar minberlerden lanet ediyorlar, münkeri kaldırmaya buradan başlaman gerekiyor. Ömer, lanetleme ifadesini şu ayetle değiştirdi: “Allah iyiliği, adaleti ve yakın akrabalara yardım etmeyi emreder. Fenalığı, hayâsızlığı ve azgınlığı da yasaklar. Tutasmız diye size öğüt verir.”⁴⁶ Basireti kapalı hevâ ehli olan tarihçilerin vicdanları, bu gibi menkıbeleri yazmalarına izin vermemiştir. Ki bu menkıbelerde İbâziyye hakkı aramış, zulmün karşısında pervasızca durmuştur. Yine İmâm Abdullah b. İbâz, Abdullah b. Mervân ve Ebû Hilâl Mirdâs b. Hudeyr’ın Ziyâd b. Ebîh ile olan görüşmesini tarihçiler aynı sebepten dolayı eserlerinde yer vermemişlerdir. Oysaki ashâbımız, Hâricîler’in gibi kılıç kullanmamışlardır. Bilakis silah kullanmaksızın anlatma yolunu tercih etmişlerdir. Çünkü tevhîdin gereği olarak, haksız bir şekilde kan dökmeyi ve mala dokunmayı haram görmüşlerdir. Onlar, diğerleri gibi iktidarları ve kendi mezheplerine uymaları için başkalarına karşı güç kullanmamışlardır. Bilakis onlar tercihlerin ve görüşlerin ifade edilmesinin özgür bırakılmasından yana olmuşlardır. Dinde zorlama yoktur. Hak nerde olursa olsun kabul görür. Batıl ise sahibine döner ve günahı onun üzerinedir. Ehl-i Kible nezdinde herkesin anlamıyla bireysel görüşünü ifade edebilmesi temel haklardan biridir. Allah’ın birliğine inandığını belirten herkesin özgürlüğü dinin güvencesi altındadır. Özgürlük insan olmanın temelidir. Hatta İbâziyye ortaya çıktığı ilk günden beri bu hususu dile getirmiş ve bu ilkeyi korumayı üzerine vazife bilmiştir. Ne var ki, İbâziyye dışında hiçbir mezhep bu ilkeyi savunmamıştır.

⁴⁵ **Mütercimın Notu:** İbnü’l-Esîr’in naklettiğine göre söz konusu görüşme şöyle gerçekleşmiştir: Asıl adı “Bistam” olan Şevbez seksen kişilik bir grupla isyan etmiştir. Halife Kûfe’deki amili Abdülhamid’e mektup yazarak onlara karşı mümkün merteye şiddet kullanmamasını fakat yine de isyanına devam edecek olursa göz açtırmamasını ve üzerine güçlü biri komutasında asker göndermesini emretmiştir. Ayrıca Ömer b. Abdülaziz, Bistam’a bir mektup yazmış ve şöyle demiştir: “Senin Allah ve Resulü için ayaklandığını duydum. Sen bu işe benden daha layık değilsin. Bana gel tartışalım. Eğer hak bizim elimizdeyse sen de diğer insanlar gibi itaat et. Eğer hak senin elindeyse o zaman senin durumunu düşünelim” demiştir. Yapılan tartışmalar sonunda Yezîd b. Abdülmelik’in veliaht tayin edilmesi dışında bütün konularda gelen iki hariciyi ikna etmeyi başarmıştır. Dolayısı ile müellifin yukarıda iddia ettiği üzere, söz konusu ilkeler üzerine tartışılmamıştır. Harici olarak isimlendirilen bu grup siyasi amaçlı ayaklanma girişiminde bulunmuş ve en nihayetinde Ömer b. Abdülaziz ile görüşmesinde siyasi taleplerde bulunmuştur. Bkz. Ali b. Muhammed İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-Târih*, thk. Ebû’l-Fedâ Abudullah el-Kâzî (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1407), 4: 317-319.

⁴⁶ “إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يُعْظِمُ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ”. (Nahl Sûresi, 16/90).

Hâricîler, zikrettiğimiz kötülüklerinden ve günahlarından dolayı İbâziyye'den ayrılmıştır. Dolayısı ile kendilerine “*hâricî*” dense de, onların Hâricîler ile bir bağı olmamıştır. Şüphesiz ki, bu farklar bizden olan yazarlarca fark edilmiş ve bunlar hakkı idrak edip dile getirmişlerdir. Haktan yana olmak farz ve fazilettir.

Altıncısı: İbâzîler, kendileri kendi dışındaki muvahhitler arasında nikâhı caiz görürken, Hâricîler, müşrik olarak gördüklerinden, kendi dışındakilerle evlenmeyi caiz görmemişlerdir. Bu durumda onlarla aralarında miraslaşmayı da caiz görmemişlerdir. Çünkü şirk, nikâha, nikâhtan doğan akrabalığa ve dolayısı ile onlara miras bırakmaya engeldir. Hâlâ bu farklara gözünü kapatıyor musun? Görmez misin, vicdanı çürümüş olanların ve basireti kapanmış olanların tarihimizde yazılmış olanları nasıl tahrif ettiğini? Bunlar şu ayete itibar etmemişlerdir:

“Mü'min erkeklere ve kadınlara işlemediği bir günahdan dolayı eziyet edenler iftira atmış ve büyük bir günah yüklenmiş olurlar.”⁴⁷

Diğer bir ayette de şöyle denilir:

“Kavme olan kininiz, onlara karşı adil olmanızı engellemesin, bu takvaya en yakın olanıdır.”⁴⁸

Müslüman olan, Ehl-i Hak ve istikamet üzere olanlar üzerine söylenenler hakkında gerçekten şaşırıyor! Bunları söyleyebilmeleri, hevâlarına ve şehvetlerine uymaktan ötürüdür. Hevâdan ve hakkın inkâr etmekten Allah'a sığınırız.

Bu günahla Allah'ın karşısına nasıl çıkacaklarını düşünüyorlar? Yoksa cehennemden kurtulmanın, hevâ ve işlenen günahlar için kolay olduğuna mı inanıyorlar?

Yedincisi: İbâzîler, fitne başladığı zamanlardan itibaren İslam'a ilmen ve amelen hizmet etmeye yönelmişlerdir ve telif ile meşgul olmuşlardır. Nitekim ilk hadisi tedvin eden imamımız Cabir b. Zeyd olmuştur. Boynuzlu deve olarak niteledikleri “*Divân*”ın da sahabenin sözlerini bir araya getirmiştir. Onlardan sonra, öğrencileri ilmi doğu ve batıya taşımışlardır. Hâricîler ise kan dökmeye, eşkıyalık yapmaya ve kaosa yönelmişlerdir. Kimse onların bir eser telif ettiğinden bahsetmemiştir. İbâzîleri eserlerini zikrederek Hâricîlere ait olduğunu iddia edenlerin amacı iftira atmak ve fitne oluşturmaktır. Oysaki Sufriyye, Ezârika ve Necdiyye'ye bakıldığında bunlardan ne bir eser ne de bir rivayet aktarılmıştır. Bunlardan, Necd b. Âmir'in rivayet ettiği bir hadis ve Nâfi' b. el-Ezrâk'ın

⁴⁷ “وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغَيْرِ مَا كَانَتْسُوا فَفَدِّ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِنَّمَا مُبِينًا” (Ahzâb Sûresi, 33/58).

⁴⁸ “وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نَقَوْمِ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ” (Mâide Sûresi, 5/8).

İbn Abbâs'a sorduğu sorular istisnadır. Bizim burada anlatmaya çalıştığımız, Hâricîler ilimle meşgul olmak yerine savaşı seçmişler ve kaos oluşturup kan dökmüşlerdir. İlim ehlinde hâricî olarak zikredilen âlimler İbâzîdirler. Ashâbımızın ilmin tedvinine oldukça önemli katkıları olmuştur. Her ne kadar takdir edilmese de sıdkla ve emanete sahip çıkmakla tanındılar. Bunlar, içlerindeki kin ve hasetten dolayı İbâziyye'yi Hâricîlerden göstermek suretiyle, hakikatleri çarpıtmışlar ve onların eserlerini Hâricîlere nispet etmişlerdir. Onlar bizim ashabımızın, dini kemali ve ilmin yücelmesi için yapmış olduğu hizmetleri gizlemeye çalışmışlardır.

Kavmimizin tarih, edebiyat ve fûrû' konularında yazmış olduğu eserleri bizzat kendim gördüm mütalaa ettim. Zikre şayan olan bu eserlerin kaburga kemiklerine yazılmış olduğuna şahit oldum. Onların hakikatleri gizlemesi bizim doğruluktan ayırmayacaktır.

Sekizincisi: Kavmimizin, tarihi olayların kayıtlarını derlemesiyle onların söylemlerinin isabetsiz olduğu ortaya çıkmıştır. Onların, bazen İbâziyye'yi Hâricîliğe, bazen de Hâricîliği İbâziyye'ye nispet ederek nasıl bir tutarsızlık içerisinde oldukları ortaya çıkmıştır. Yine usûl ve fûrû üzerine yazanların birçoğu, İbâziyye'nin sözlerini Mu'tezile'ye, Mu'tezile'nin görüşlerini de İbâziyye'ye nisbet ederek gerçekleri bir birine karıştırmışlardır. Bunlar sadece, kendilerini heyecanlandıran bilgilerin naklini yapmışlardır. Bu yanlışların benim nezdinde bir mazereti olamaz. Çünkü hakkı yaymak isteyenler, kaynağına başvursunlar, taklit ettikleri hevâlarına değil.

Bazılarının Ebû Bilâl Mirdâs b. Hudayr'ın Hâricîlerden, Katrî b. el-Fecâet'in İbâzîlerden olduğunu iddia ettiklerini görüyoruz. Yine bazılarının İmâm Tâlibu'l-Hakk Abdullah b. Yahya el-Kindî'nin İmâm Abdullah b. İyâz olduğunu iddia etmiştir. Ancak hakikat bu değildir. İmâm Abdullah b. İyâz Abdülmelik b. Mervân'ın son günlerinde vefat etmiştir. Abdullah b. Yahya Talibu'l-Hakk ise Mervan el-Himâr'ın⁴⁹ hilâfette olduğu zamanlarda (h. 130) ortaya çıkmıştır. İşte bu şekilde yazarlarımız bu önemli hakikatleri çarpıtıyorlar. Şuanda elimizde bulunan Endülüs tarihine bakın! İbâziyye'den hiç bahsedilmez. Oysa İbâzîler, Endülüs'e tebliğci olarak gitmişler ve oraya ilmi yaymışlar. Hata Hicri VI. yüzyıla kadar orada bulunanlar sadece İbâzîlerdi.

İbn Sa'd'ın "*Tabakât*"ına baktığında İbâzîler ilgili bir şey göremezsin. Sadece Câbir b. Zeyd'in adı zikredilmektedir.

⁴⁹ Son Emevi halifesi olan Ebû Abdülmelik Mervân b. Muhammed, daha çok "*el-Himâr*" lakabıyla meşhur olmuştur. Hasan Kurt, "*Mervân II*", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2004), 29: 227-229.

Şüphesiz ki, her bir kavimden olan üye o kavmin kendisidir. Dolayısı, tarihi yazarlar önceliği kendi kavmidir. Biz de kavmimizin tarihini başkalarından öğreniyoruz. Allah hakkı söyleyen ve doğru yola iletendir.

Hâricîlerin ortaya çıkarmış olduğu bid'atler, şer'î hükümlerin oluşmasını gerektirdi. Bu sebeple Müslümanlar, insanların Hâricîlerin düşmüş olduğu hataya düşmemeleri için, büyük günahları sınıflandırmışlardır.

Buna göre büyük günahlar (kebâir) iki kısma ayrılır:

Birincisi: İtikadı bozan şirk kebîresidir. Allah'ın haram kıldığını helal, helal kıldığını haram kılmak; dinin zaruriyyâtından olan şeyleri bilmeyi inkâr etmek; recm gibi hükmü kat'î olanları inkâr etmek gibi durumlar kebîreyi şirkten sayılırlar.

İkincisi: Allah'ın nimetlerine nankörlük etme anlamındaki kebâir-i nifak'tır. Bu Ehl-i Hadîs nezdinde, küfürsüz küfür olarak kabul edilmektedir. Bizde de fık kebîresi denmektedir. Zina gibi fuhşiyâttan olan günahlar, haram yemek, yalan yere şahitlik etmek, ebeveyne itaatsizlik etmek ve daha bunun gibi ameli büyük günahlar; Allah'ın farzlarını terk etmek gibi günahların tamamı bizim nezdimizde nifak kebîresi ve nimet küfrü olarak sayılmaktadır. Ashabımız nezdinde bir şeyin küfür olarak değerlendirilmesi, akideyi bozduğuna dair karineden dolayı mıdır? Yoksa bir eylemi yapmaktan veya terk etmekten dolayı mıdır? Küfrün çeşitleri nifak olmasından mı yoksa küfür olmasından mı anlaşılır? Bununla birlikte ashabımız, keyfi olarak kimseyi tekfir etmez. Yine ihlaslı bir şekilde Ehl-i Kible'den olan kimseyi tekfir etmez. Gerçek şu ki, Hâricîler bu konuda yalnız kalmışlardır. Bunu anladığın takdirde, Hâricîler ile İbâzîler arasındaki farklı anlamış olacaksın. Çünkü onlar arasında tahkimi inkâr etmek dışında ortak nokta bulunmamaktadır. Tahkimi inkâr etmek de Allah'ın kitabının ve Paygamber'in sünnetinin gerektirdiği bir hükümdür. Bu konuda iki Ömer ve Müslümanların icmâsı delil olmuştur. Hakikate sınıksız sarıl. Kim Allah'a tutunursa Allah onu doğru yola iletir.

Bazıları, Hâricîler'in recm'i inkâr ettiğini iddia ederler ki, bize göre bu doğru değildir. Onların büyük günah işleyenleri müşrik görüp onları kanlarını helal sayması -zanînin öldürülmesi gibi- irtidâttan dolayıdır, hadden dolayı değildir. Dolayısıyla böyle bir ictihatta bulunmaları onların recmi inkâr ettiği anlamına gelmez. Dolayısı ile durum onların vehmettiği gibi değildir. Hâricîlerin recmi inkâr ettiğini iddia edenlerin amacı Hâricîleri alaya almaktır. Ancak bu tür iftiralar sahibine döner. Nitekim kavmimiz Ahzâb Sûresi'nde bir ayetin olduğunu rivayet ederler: Yaşlı kadın erkek zina ederlerse Allah'tan bir ceza olarak onları recm edin. Bu ayetin olduğu yaprakları keçiler yedi. Bu hadislere

göre Allah'ın ayetleri nakıs olmaktadır ki, böyle bir şey söylemekten Allah'a sığınırız. Onlar, bu durumu nesh ile açıklamışlar ve bu ayetin nesh edildiğini ve hükmünün baki kaldığı şeklinde açıklarlar. Ancak ashabımız, recmin farz oluğunu ayete değil Kur'an'a dayandırırılar. Nitekim Hafız Hüccet İmâm er-Rebî'in "*Sahih*"inde, el-İmâm el-Câbir'den şöyle rivayet etmektedir:

"İstinca (tahâret), ihtitan (sünnet), Vitr Namazı ve recm vacib olan sünnetlerdendir."⁵⁰

Allah ashâbı yanlılardan korusun, Allah'a hamd, Peygamber ve ashâbına salât ve selâm olsun.

Ebû İshâk İbrâhîm Ettafeyyîş

6. RİSÂLEDE ELE ALINAN KONULAR

Klasik dönemden günümüze, İbâzî olmayan ilim erbabının çoğunluğu Hâricîler ile İbâzîler arasında kül-cüz ilişkisi kurarak İbâzîliği Hâricîlerin bir fırkası olarak takdim ederler. İbâzî âlimler de İbâzîler'in Hâricî olmadığını savunarak bu doğrultuda yoğun bir ilmi çaba içerisine girmişler ve bu konuda birçok eser telif etmişlerdir. Özellikle modern dönem İbâziyye uleması kendilerinin Hâricîlik'ten berî olduklarını hatta ilişkilendirmenin dahî kendileri için hakaret olduğunu ifade etmektedirler.⁵¹ Ne var ki İbâzîler, Hâricî olma ithamı ile hala muhatap olduklarından, aksini ispat etmeye yönelik çabaları güncelliğini korumaktadır. Tercüme ettiğimiz eser, geçtiğimiz asır, İbâziyye'nin önemli âlimlerinden Ebû İshâk İbrahim Ettafeyyîş'in bu çabalara mütevazı katkıda bulunduğu "*el-Fark beyne'l-İbâziyye ve'l-Hâriciyye*" adlı risalesidir. İbâzîler'in Hâricîlikle ne tür aidiyet ve mensubiyet ilişkisi olduğu tarihsel ve düşünce boyutları ele alınmasını gerektiren ayrı bir çalışmanın konusu olduğu dolayısı ile çalışmamızın sınırlarını aşmamak için değerlendirmemizde söz konusu metnin üzerinden yaptığımız analizle yetineceğiz.

İbâzîler'in Hâricîler'den ayrılan itikadi ve siyasi yönlerini sekiz madde halinde açıklayan müellif, son olarak itikadi açıdan farklı olduğu belirtilen iki maddeyi daha eklemiştir. Eseri yayına hazırlayarak bir mukaddime de yazan Ahmed b. Suûd es-Siyâbî de ayrıca söz konusu farkları risaleyi özetleyerek beş madde halinde açıklar.

⁵⁰ Mezkûr Hadîs-i Şerîf metinde şöyle geçmektedir: "الاستنجاء والاحتئان والوتر والرجم سنن واجبة".

⁵¹ Metin Yıldız, "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi", *Kader* 16/2 (2018): 294.

İbâzîler'in Hâricîler olarak görülmesinin siyasi ve mezhebi taassuptan kaynaklandığını belirten es-Siyâbî, söz konusu mukaddimesinde İbâzîlerin Hâricîler ile tarihi olarak bir bağ olmadığı üzerinde durur. Bu görüşünü es-Siyâbî, ilk dönem İbâzî âlimlerin Hâricîler hakkındaki görüşleri ile destekler ve bazı İbâzî komutanların Hâricîler ile savaştığına dair tarihi örnekleri nakleder. Sonuç olarak takdim ettiği eserin İbâzîler ile Hâricîler arasındaki fark önemli bir ölçüde ortaya koyduğunu ifade eder. Bununla birlikte, Ali'nin hakem olayında hak yoldan çıkarak tahkimi inkâr etmeleri Hâricîler ile olan tek ortak noktası olduğunu ifade etmektedir.

Yukarıda adı zikredilen eserden yola çıkarak, Hâricîlik ile İbâziyye arasındaki farklılıkları beş ana başlık altında toplamak mümkündür. Buna göre;

a. Hâricîliğin İsimlendirilmesi ve Ortaya Çıkması

Müellife göre Sünnî kaynakların aksine ilk olarak Muaviye zamanında kendi iktidarına muhalefet eden Ezârika için kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Basra'da ortaya çıkan Nâfi b. Ezrak, Necd b. Âmir ve Muhammed b. es-Seffâr'ın taraftarları için kullanılmıştır. Hakem olayından sonra Hz. Ali'den ayrılıp Nehrevân'da toplananlar ise Abdullah b. Vehb. er-Râsîbî (ö. 38/658) liderliğindeki İbâziyye'nin selefi, kaynaklarda “*Muhakkime'i Üllâ*” olarak bilinen, Ehlü'l-Hak ve'l-İstikâmet fırkasıdır. Dolayısı ile bu dönemde henüz Hâricîlik ortaya çıkmamıştır. Ayrıca hakem olayında Ali'den ayrılığı bir *Hâricîlik* olarak değerlendirmez. Onlara göre Ali, tahkime uyduğu için imamlık vasfını kaybetmiştir. Bu sebeple de üzerlerindeki biat yükümlüğü kalkmış ve haklı olarak Ali'nin yerine Abdullah b. Vehb er-Râsîbî'yi imam olarak seçmişlerdir.

b. Siyâsî Görüşleri İtibari ile Hâricîlikten Farklı Olmaları

Müellife'e göre Emevîlerin iktidarından razı olmadıkları halde onlara karşı isyan etmemişlerdir. Onların savunma durumu olmadıkça şiddete yönelmediğini belirten yazar, zulümleri ile meşhur olan Haccac b. Yusuf ve Ziyad b. Ebîh'e dahi isyan etmemişlerdir. Hâricîlerin kullanmış olduğu şiddetin aksine onlar davet ve ikna yöntemini kullanmışlar. Herkesin özgür bir şekilde görüşü ifade edebilmesine saygı duymuşlar ve her zaman dinde zorlama olmadığı ilkesini savunmuşlardır. Bununla birlikte, kendilerine zulmedildiği için Tâlibu'l-Hak Abdullah b. Yahyâ el-Kindî Emevîler'e karşı şiddete başvurmak zorunda kalmıştır. Müellife göre İbâzîler, adil imama huruç etmeyi helal saymazlar, ancak Hâricîlerden farklı olarak adil olmayan imama isyan etmeyi vacip de görmezler. Ayrıca İbâzîler'in Hilafet'in sadece Kureyş'e ait olduğunu görüşüne

itiraz ettiklerini ifade eder ve bunun da kendilerine Harici denmesinin tek sebebi olduğunu belirtir.

c. İtikâdî Görüşleri

Müellif'e göre İbâzîlerin Hâricîler ile birlikte anılmasına neden olan temel sebep ve en büyük yanlışlardan biri, İbâzîlerin sanki tekfir ve büyük günah konusunda Hâricîler gibi düşündüklerine inanılmasıdır. Oysa İbâziyye bu konuda önemli ölçüde Hâricîler'den ayrılmaktadır. Şöyle ki, Haricîler'in aksine İbâziyye'ye göre göre büyük günahlar kebire-i şirk ve kebire-i nifak şeklinde ikiye ayrılmaktadır. İtikadı bozan, hükmü kat'î nasslarla belirlenmiş olan recmi inkâr etmek gibi haramı helal saymak veya helali de haram saymak suretiyle işlenen büyük günahlar kebire şirk içerisinde yer almaktadır ve bu günahları işleyenler müşrik sayılmaktadırlar. Haram yemek, yalan yere şahitlik yapmak Allah'ın farzlarını terk etmek gibi günahlar da kebire-i nifak içerisinde yer alırlar ve bu günahları işleyenler müşrik sayılmaz ve dolayısı ile Ehl-i Kible'den oldukları sürece tekfir edilmezler. Ayrıca, Hâricîler'in büyük günah işleyenleri müşrik sayıp kanlarını helal saymalarından dolayı kendilerine Hâricî dendiğini belirten müellif, İbâziyye'nin büyük günah işleyenleri müşrik saymadığını ancak nasslarda açık bir şekilde hükmü haram olan bir şeyin helal sayılmasının bir kişiyi müşrik olarak kabul edilmesini gerektireceğine inandığını ifade eder. Hâricîler'in kendi dışındakiler tekfir ettiğinden dolayı onlarla herhangi dini hukuk münasebetine girmezler. Örneğin onlar arasında nikâhı ve miraslaşmayı caiz görmezler. İbâziyye ise kendi dışındaki Müslümanları müvahhid saydıkları için onlarla her türlü dini ve hukuki münasabeti caiz görürler.

d. İbâzîler'in İlim Ehli Olmaları

Müellife göre, İslam'ın ilk yıllarından beri, İbâzîler'in Hâricîlerin aksine, ilimle meşgul olmuşlar ve İslami ilimlerde ilk hadis tedvinini İbâzî imamlardan Cabir b. Zeyd gerçekleştirmiştir.⁵² Hâricîler gibi birçok fırka görüşlerini yaymak için kılıç kullanırken, İbâzîler kalem kullanmışlar ve ilmi Endülüs'e kadar taşıyarak İslam medeniyetine katkılar sunmuşlar.

e. İbâziyye'nin Hâricîler İle İlişkisi

⁵² İbâziyye'nin hadis anlayışı ile ilgili olarak detaylı bilgi için bkz: Ahmet Özdemir, *İbâziyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebi' b. Habîb'in Müsned'i*, (Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018).

Müellif, İbâziyye'nin Hâricîler'in bir kolu yönelik iddiaları, Rebî b. Habîb gibi ilk dönem imamları onlar aleyhinde görülmeye yer vererek çürütmeye çalışır. Ayrıca Hâricîler ile savaşmış el-Mühelleb ve Tâlibu'l-hak gibi İbâziyye'den sayılan komutanların Hâricîler ile olan savaşlarını örnek göstererek, onların Hâricîler ile savaşacak kadar farklı olduğunu ispatlamaya çalışır.

Sonuç itibariyle müellif, siyasi ve mezhebi taassup ve cehaletten dolayı İbâzîler Hâricîlerin bir kolu olarak görülmesinde Emevîlerin önemli bir rol oynadığını ifade eder. Bununla birlikte makâlât yazarlarının kimi zaman bilinçli ve kimi zamanda bilinçsiz olarak, İbâziyye aleyhine işlenen bu hatayı görmediklerini ifade etmektedir. Ayrıca eserlerinde yanlış bilgilere yer vererek hem tarihin tahrif edilmesinde hem de İbâziyye yanlış tanınması noktasında bu günaha ortak oldular. Ona göre, akli selim ve vicdanlı bir şekilde araştırarak okuyabilselerdi İbâziyye'nin Hâricîler ile tahkimi inkâr etme dışında hiçbir meselede ortak bir yanlarının olmayacağını görebileceklerdi.

7. SONUÇ

İslâm Mezhepleri Tarihi çalışmalarında, metodik öncüllerinden biri üzerinde araştırma yapılan mezhebin kendi kaynaklarına bakılarak kendilerini nasıl ifade ettiklerinin esas alınmasıdır. Bunun yanında, mezheplerin yaşadığı bölgeye ve dönemlere göre geçirdiği evrimleri de dikkate almak gerekiyor. Günümüzde mezhepler kendilerini çağımızın değerleri üzerinden tanımlamayı tercih etmektedirler. Bu bağlamda muhalifleri tarafından Hâricîliğin bir kolu olarak görülen günümüz İbâzîliğinin, tarihselliklerini göz ardı ederek çağımızın değerleri ile geçmişlerini okumalarına temkinli yaklaşılmalıdır. Çalışmamıza konu olan, İbâzîlik ile Hâricîlik arasındaki farkları ortaya koyarak kendilerinin Hâricîler'den olmadıkları ispatlamak üzere kaleme alınan Ebû İshâk İbrâhîm Eттаfeyyîş'in “*el-Fark beyne'l-İbâziyye ve'l-Hâriciyye*” adlı çalışması söz konusu sâiklerle yazıldığından metodolojik olarak birkaç açıdan maluldür. Öncelikle eser, reddiye kompleksi ile yazıldığından, savunmuş olduğu iddiaları ilmi olarak temellendirmek yerine, daha çok duygusal itirazlarını öne sürmektedir. Bu açıdan subjektif değerlendirmelerin öne çıktığı bu risale, ilmi bir eserden olmaktan ziyade propaganda broşürünü andırmaktadır. Ayrıca, müellif iddialarını temellendirirken kullanmış olduğu argümanlarını gelişi güzel serpiştirmesi eserdeki konu bütünlüğü bozmuştur. Eserde müellif, İbâzîler'e yönelik yargılamaların mesnetsiz ve dolayısı ile ilmi olarak bir gerçekliğinin olmadığı vurgulamıştır. Ancak, müellifin kendisi de, geçmişleri ile ilgili itirazlarını sunarken vermiş olduğu tarihi bilgilerin kaynaklarına atıfta bulunmaması, iddialarının ciddiyetine hâlel getirmektedir. Genel olarak propaganda veya reddiye içerikli

eserler apolojik motivasyonlarla yazıldığından ihtiva ettiği bilgiler sübjektiftir. Bununla birlikte bu tür eserler, ürünü olduğu mezheplerin meselelere bakışı ve kendilerine yöneltilen suçlamaların bu bakışı ne ölçüde etkilediği hakkında önemi fikirler vermektedir. Günümüz İbâzîliğin önemli temsilcilerinden biri olan Ebû İshâk İbrâhîm Eттаfeyyiş'in bu anlamdaki eseri, günümüz İbâzîliği ile erken dönem İbâzîlik arasında mukayese imkânı sunmuştur. Diğer taraftan mezhebe yöneltilen eleştiriler ve günümüzün değer yargılarının müellifin görüşlerinin oluşmasında önemli bir rolü olduğu görülmüştür.

8. KAYNAKÇA

8.1. Basılı Kaynaklar

- Ağırkaya, Güven. "İbâzî Tefsirlerde Hâricî İzler (Himyânu'z-Zâd Örneği)", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/11 (Aralık-2019): 565-610.
- Ağırkaya, Güven. "Cezayir Bölgesinde İbâzî Mezhebini Canlandıran Çok Yönlü Bir Müfessir: Muhammed B. Yusuf Eттаfeyyiş", *Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 2019/2, 57-98.
- Ateş, Orhan. "İmam Câbir b. Zeyd el- Ezdî'nin Mektupları ve İbâdiyye Açısından Önemi", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/4 (01 Haziran 2017): 1-24.
- Efendioğlu, Mehmet. "Saîd b. Cübeyr", *Diyanet İslam Ansiklopedi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2008), 35: 552-554.
- es-Seâlebî, Abdülaziz. *Halîyyâtü'l-mu'temeri'l-İslâmî bi'l-Kudüs*, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslami, 1988.
- es-Sallâbî, Ali Muhammed. *el-İbâziyye: Medresetün İslâmiyyetün baîdetün ani'l-havâric*, Mektebetü Hasan el-Asriyye, Beyrut, 2019.
- Eттаfeyyiş, Ebû İshâk İbrâhîm. *el-Fark Beyne'l-İbâziyye ve'l-Havâric*, Mektebetü'd-Dâmirî li'n-Neşr ve't-Tevzî', Uman, 2014, 32 sayfa.
- el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkadir b. Tâhir. *el-Fark beyne'l-Fırâk ve Beyânu'l-Fırkâ'n-Nâciyye*, Beyrut: Dârü'l-Afâki'l-Cedîde, 1977.
- el-Kâlî, İsmail b. el-Kâsım Ebû'l-Âlî. *el-Emâlî*, thk. Muhammed b. el-Cevâd, Dârü'l-Kutubu'l-Mısriyye, 1344.
- eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1986.
- el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkadir b. Tâhir. *el-Fark beyne'l-Fırâk ve Beyânu'l-Fırkâ'n-Nâciyye*, Beyrut: Dârü'l-Afâki'l-Cedîde, 1977.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı, 2008.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1983.

- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Cürendâ b. Mes'ûd”, *Diyanet İslam Ansiklopedi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993), 8: 107-108.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “İbâziyye”, *Diyanet İslam Ansiklopedi*, (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1999), 19: 256-261.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Hâriciler”, *Diyanet İslam Ansiklopedi*, (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1997), 16: 169-175.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı, 2008.
- Hizmetli, Sabri. “Eттаfeyyîş”, *Diyanet İslam Ansiklopedi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1995), 11: 500-501.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut: Dârû'l-Fikr, 1407.
- İbnü'l-Esîr, Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ebû'l-Fedâ Abudullah el-Kâzî Beyrut: Dârû'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1407.
- Kubat, Mehmet. *İslam Mezhepleri Tarihi*, İstanbul: Kitap Dünyası, 2014.
- Kubat, Mehmet. “Hâricilerin İmamet Görüşleri Bağlamında Yapılan Bazı Çağdaş Yorumların Tutarsızlığı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)* VI/27 (2013), 316-335.
- Kubat, Mehmet. “Hâriciliğin Doğuşunda Münâfıkların Rolü”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/4 (2006), 115-151.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mucemü alâmi'l-Cezâir min sadri'l-İslâm hattâ'l-asri'l-hâdir*, Müessesetü Nüveyhizi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1980.
- Önkâl, Ahmet. “el-Ahnef b. Kays”, *Diyanet İslam Ansiklopedi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1989), 2: 174.
- Öz, Mustafa. “Ebü'l-Hattâb el-Meâfirî”, *Diyanet İslam Ansiklopedi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1994), 10:324.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 4. Bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Özdemir, Ahmet. *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebî' b. Habîb'in Müsned'i*, Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Yapar, Abdurrahman. *Mezhebî Saiklerin Kuran Tefsirindeki Rolü Eттаfeyyîş Örneği*, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2016.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İbrâhîm Eттаfeyyîş”, *Diyanet İslam Ansiklopedi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2016), EK-I: 426-427.
- Yıldız, Harun. “Hâricî Düşüncesinin Gelişimi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1999): 257-270.
- Yıldız, Metin. “Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi”, *Kader* 16/2 (2018): 294-318.

Yiğit, İsmail. "Tevvâbîn", *Diyanet İslam Ansiklopedi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2012), 41: 49-50.

8.2. İnternet Kaynakları

"Fazîletü'ş-Şeyh Ahmed b. Suûd es-Siyâbî", *Fatwa Academy*, <http://www.fatwaacademy.org/viewmember.aspx?ID=3>; Erişim Tarihi: 26.06.2020.

Abdü'ş-Şekûr, Semîr. "eş-Şeyh Ahmed b. Suûd es-Siyâbî", *Misralabad*, <http://misralbalad.com/page.php?id=51495>; Erişim Tarihi: 26.06.2020.

<https://www.adf.site/ar/ouvrages/431-al-farq-bayna-al-ibadhiya-wa-al-khwarij>; Erişim Tarihi: 26.06.2020.

"Cem'iyetü'ş-Şeyh Ebî İshâk İbrâhîm Eттаfeyyiş bi Hizmeti't-Türâs", <https://www.elminhaj.org/ishak.php?id=3>; Erişim Tarihi: 26.06.2020.

Muhammed, Muhammed Abdullah. "eş-Şeyh Ahmed b. Suûd es-Siyâbî", *alwasatnews*, <http://www.alwasatnews.com/news/1131276.html>; Erişim Tarihi: 26.06.2020.

EK: Eserin Eski ve Yeni Baskılarına Göre Ön Kapakları

